

ETNO-DEMOGRÁFIAI FOLYAMATOK ZABOLÁN

Zabola etnikailag színes erdélyi nagyközség, a Székelyföld dél-keleti részén fekszik. Ez a többségében magyarlakta régió területi szempontból 1918-tól kezdődően már a román nemzetállam centrális részében található. Ebben a helységben az elmúlt századok idején a székelyek mellett románok és cigányok jelentősebb csoportjai is otthonra leltek. Ebben a faluban napjainkban már mindenki természetesnek véli, hogy saját nemzeti identitását ebben a jellegzetes etnikai közegben alakítja ki, formálja és reprezentálja.

Erdély etnikai szerkezetének színességét makroszinten elsősorban a tervszerű *telepítések* határozták meg. Egy Zabola határában feltárt korai középkori temető pénzleletei azt bizonyítják, hogy e terület már a 11–12. században a magyar feudális állam fennhatósága alá tartozott. A magyar királyság a 12–13. század fordulóján keleti határainak védelmére fokozatosan betelepíti a székelyeket, akik Erdély dél-keleti peremterületén évszázadon át fontos határvédelmi feladatokat láttak el, cserébe pedig messzemenően kedvező, kollektív szabadságjogokat, területi autonómiát nyertek. Zabola székely-magyar lakossága e tervszerű telepítés révén teremtett otthont a Kárpátok közvetlen szomszédságában (Bálinth 1977, Székely 1973: 227–228). A 15–16. században azonban fokozatosan megbomlott e székely faluközösség társadalomszerkezete is.⁵⁵ A szabad lófők-ből és gyalogokból álló székely faluközösség, *communitas* rovására előbb a Basa család majd a Mikes familia jelentős nemesi birtokhoz jutott Zabolán, ahol a 16. század végén a függőségben élő családok száma látványosan meggyarapodott.⁵⁶ Bethlen Gábor a szabad székelyek jobbágyosodását bölcs döntéseivel igyekezett megakadályozni, éppen ezért 1614–1750 között a faluban már nem emelkedett jelentősebben a „fejekötött” családok száma, de a 18. század végén és a 19. század első felében megduplázódott (Egyed 1981: 115).

Év	Jobbágyok	Zsellérek	Összesen
1614	89	18	107
1750	86	15	101
1848	188	19	207

⁵⁵ Mátyás király uralkodása idején (1466) a háromszéki székelyek az erdélyi vajda és a székely ispán jelenlétében éppen Zabolán tartották azt a gyűlést, melynek keretében újra megerősítették a szabad székelyek kiváltságait, amit a főemberek minden eszközzel meg akartak nyirbálni (lásd Szabó K. szerk. 1872: 205).

⁵⁶ II. János király 1567-ben Tordán keltezett levelében a Basa családnak tizenhat, a Mikeseknek pedig nyolc ház jobbágyot adományozott (lásd Szabó K. szerk. 1876: 214).

Zabola társadalmi szerkezetének látványos megváltozása azonban nem magyarázható csak a székelyek korábbi szabad státuszának elvesztésével, mivel az szorosan összefüggött a románság csendesbetelepítésével is, akik elsősorban a jobbágycsaládok számát gyarapították folyamatosan. A falu etnikai képét a Mikes grófi család módosította jelentősebben a 17–18. század idején.⁵⁷ Mivel nyugati mintára nagyobb mértékű szövetgyártást akartak beindítani, olcsó munkaerőt szolgáltatató román pásztorcsaládokat telepítettek be a községbe, juhnyájakat látványosan megnövelték, később pedig fonó és szövő üzemet létesítettek.

A grófi család a 19. század közepén a hajdani udvarházát olasz kőfaragó mesterek közreműködésével kastéllyá naggyította, annak kertjét pedig német kertészek segítségével parkosította. A század végén ezt a vidéket is bekapcsolták a gyorsan kiépülő osztrák–magyar vasúthálózatba, mely messzemenően elősegítette erdei kisvasutak, sodronyok, siklók, fűrészüzemek és gyufagyár kiépítését. Az új ipari létesítményekben nagyon sok német és zsidó szakembert alkalmaztak.

A *spontán migráció* is folyamatosan színezte a helység etnikai szerkezetét. Erdélyben a 16–17. században, az önálló erdélyi fejedelemség idején jóval stabilabb viszonyok voltak, mint a Kárpátoktól keletre vagy délre fekvő román fejedelemségekben. Mivel Moldvában és Havasalföldön folyamatosan pusztítottak az oszmán-törökök és a tatárok, éppen ezért nagyon sok román család a veszélyeztetett területekről a biztonságosabb Erdélybe menekült. A lakosságról készült 17. század eleji katonai összeírások (pl. Basta 1602-es, Bethlen Gábor 1614-es lustrája stb.) pontosan jelzik, hogy Zabolára is menekültek moldvai és havasalföldi fiatalok: pl. *Olah Thoma hauaselui fi*, *Gaspar Janoshe sellere*; *Sikeósd Balas hauaselui fi*, *Basa Péter sellere* stb (Demény közzéteszi 1998: 59, 470–474). Egy 1699-ben keletkezett összeírás Zabolán már 21 görögkeleti vagyis ortodox felekezeti családot regisztrált (Pál 1999a: 79). A románok lélekszáma 1699 és 1850 között folyamatosan növekedett ebben a háromszéki faluban is (Pál 1999a: 85).

Év	1699	1733	1762	1766	1850
Románok száma	95	59	113	102	130

Moldvában és Havasalföldön a 18. század idején is ingatag viszonyok uralkodtak, éppen ezért onnan jelentős számban kezdtek érkezni cigány családok és nemzetségek. Ez a tendencia látványosan tovább fokozódott a 19. század második felében, amikor az egyesült fejedelemségekben felszabadították az addig rabszolga sorban tartott cigányokat (Achim 1998: 76–119).

A falu etnikai szerkezete az 1850–2002 között végzett hivatalos népszámlálások alapján a következőképpen alakult:

⁵⁷ 1699-ben a Mikes család birtokain már 23 román jobbágy család dolgozott (lásd Binder–Cserey 1993: 6).

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Egyéb összesen	Zsidó	Cigány	Ukrán	Szerb	Szlovák
1850	2006	127	1843	-	35	-	32	-	-	-
1880	2425	207	2194	7	17	-	-	-	-	-
1910	3166	425	2650	29	62	-	-	8	1	16
1920	2697	452	2239	-	6	3	-	-	-	-
1930	2776	526	2190	9	51	4	42	-	1	-
1941	2757	478	2192	11	76	-	76	-	-	-
1966	2855	800	2050	2	3	3	-	-	-	-
1977	3505	804	2593	4	104	-	103	-	-	-
1992	3555	934	2427	1	197	-	190	1	-	-
2002	3451	882	2324	1	244	-	243	-	-	-

A fenti táblázatból jól kiolvasható, hogy a falu etnikai szerkezete folyamatosan módosult az elmúlt százötven év alatt (Varga E. 1998b: 120). Míg a magyar lakosság aránya Zabolán az 1850-es 91,87%-ról 1992-ben 68,27%-ra csökkent, addig a románság az 1850-ben regisztrált 6,33%-ról 1992-ben már 26,27%-ra gyarapodott. Ez a folyamatos demográfiai növekedést elsősorban a zabolai románok magas természetes szaporulata és exogám jellegű párkapcsolata magyarázza. Az 1989-es rendszerváltozást követő korszakban, tehát 1992 és 2002 között Zabolán mind a magyarok, mind a románok fogyása folyamatos volt, miközben a cigány nemzetiségűek száma lassan gyarapodott.

A zabolai románok legfontosabb demográfiai mutatói (születések, elhalálozások és a kettő különbözete) az ortodox anyakönyvek alapján a következőképpen alakult 1893–2007 között:

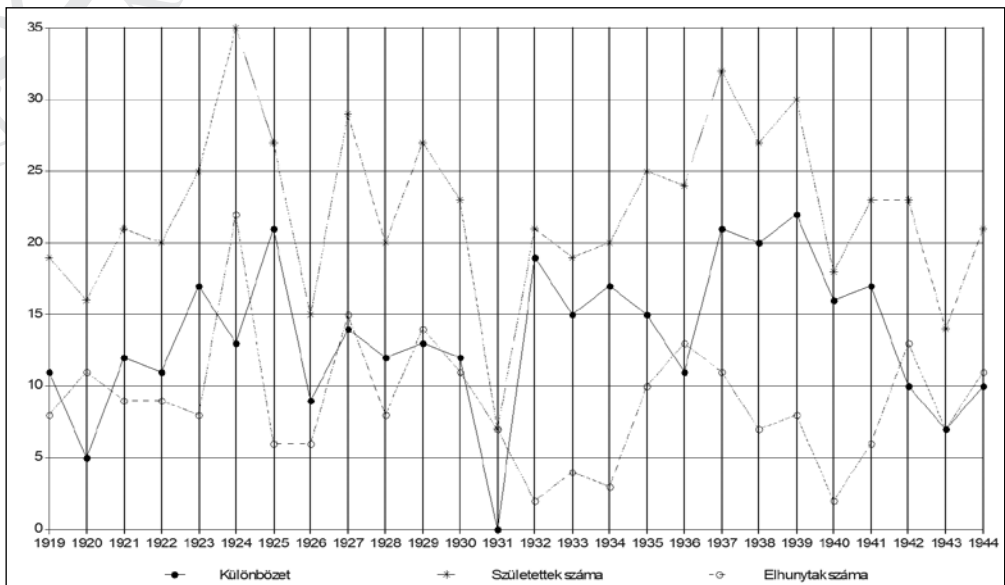
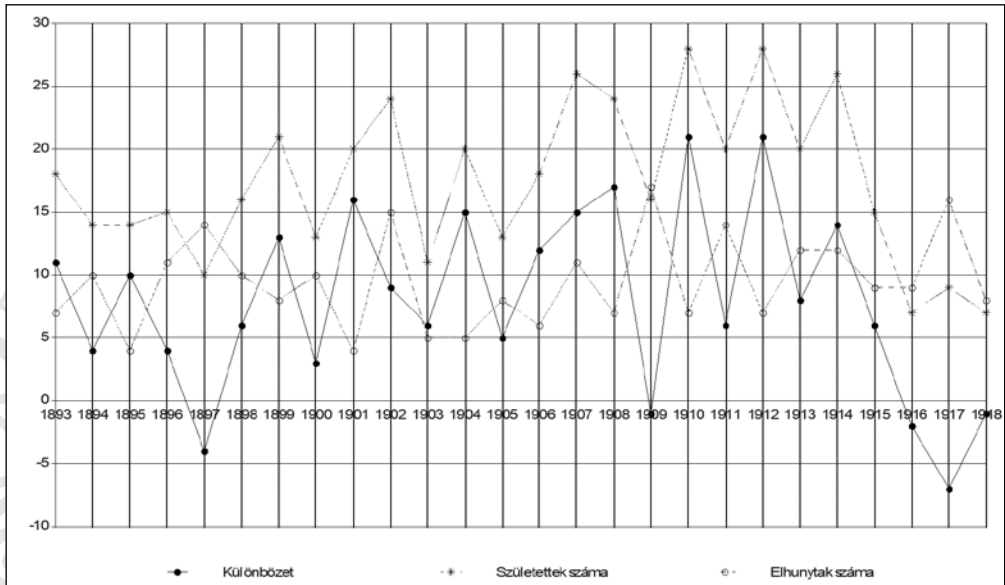
Év	Keresztelések	Elhalálozások	Különbözet
1893	18	7	11
1894	14	10	4
1895	14	4	10
1896	15	11	4
1897	10	14	-4
1898	16	10	6
1899	21	8	13
1900	13	10	3
1901	20	4	16
1902	24	15	9

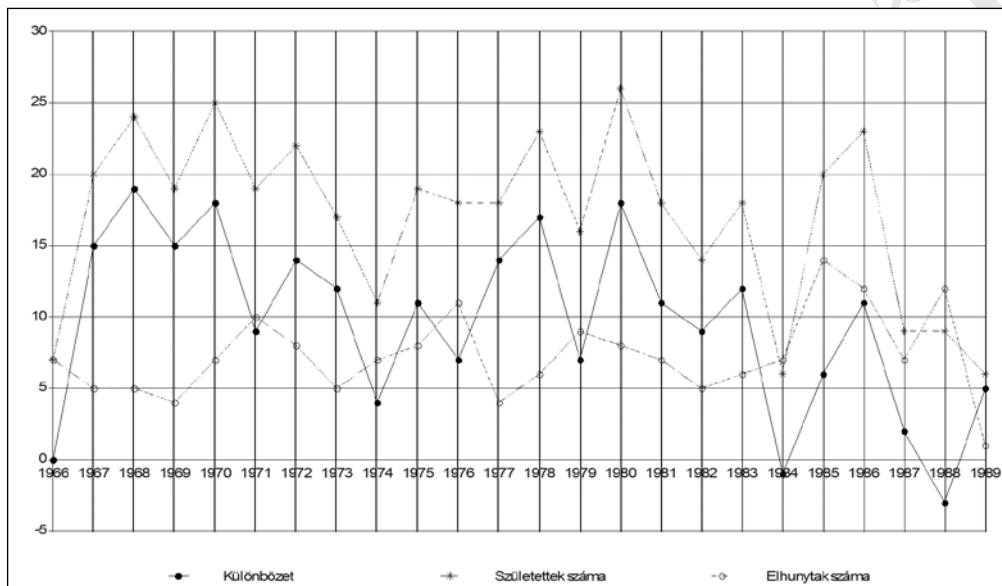
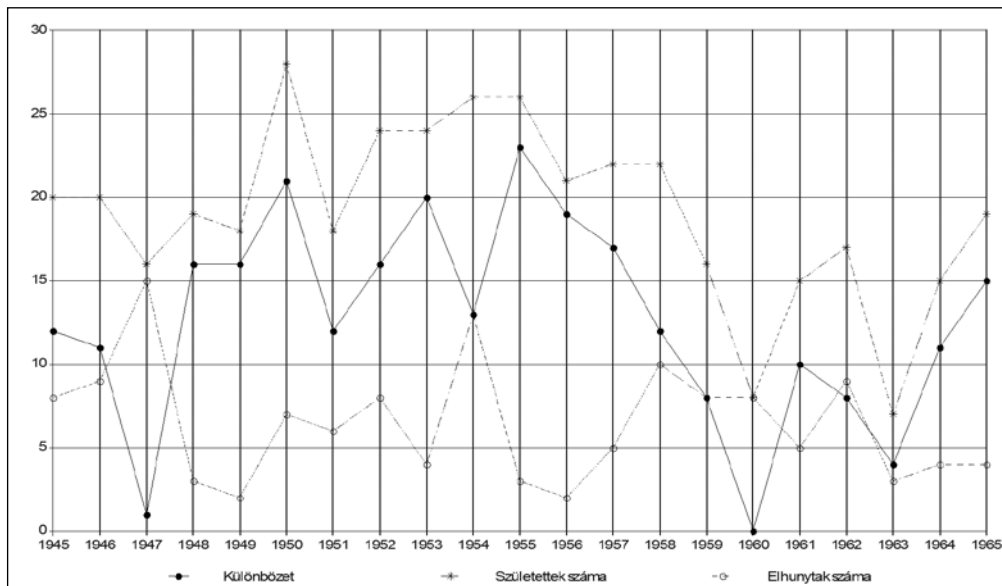
Év	Keresztelések	Elhalálozások	Különbség
1903	11	5	6
1904	20	5	15
1905	13	8	5
1906	18	6	12
1907	26	11	15
1908	24	7	17
1909	16	17	-1
1910	28	7	21
1911	20	14	6
1912	28	7	21
1913	20	12	8
1914	26	12	14
1915	15	9	6
1916	7	9	-2
1917	9	16	-7
1918	7	8	-1
1919	19	8	11
1920	16	11	5
1921	21	9	12
1922	20	9	11
1923	25	8	17
1924	35	22	13
1925	27	6	21
1926	15	6	9
1927	29	15	14
1928	20	8	12
1929	27	14	13
1930	23	11	12
1931	7	7	0
1932	21	2	19
1933	19	4	15
1934	20	3	17
1935	25	10	15
1936	24	13	11
1937	32	11	21

Év	Keresztelések	Elhalálozások	Különbözet
1938	27	7	20
1939	30	8	22
1940	18	2	16
1941	23	6	17
1942	23	13	10
1943	14	7	7
1944	21	11	10
1945	20	8	12
1946	20	9	11
1947	16	15	1
1948	19	3	16
1949	18	2	16
1950	28	7	21
1951	18	6	12
1952	24	8	16
1953	24	4	20
1954	26	13	13
1955	26	3	23
1956	21	2	19
1957	22	5	17
1958	22	10	12
1959	16	8	8
1960	8	8	0
1961	15	5	10
1962	17	9	8
1963	7	3	4
1964	15	4	11
1965	19	4	15
1966	7	7	0
1967	20	5	15
1968	24	5	19
1969	19	4	15
1970	25	7	18
1971	19	10	9
1972	22	8	14

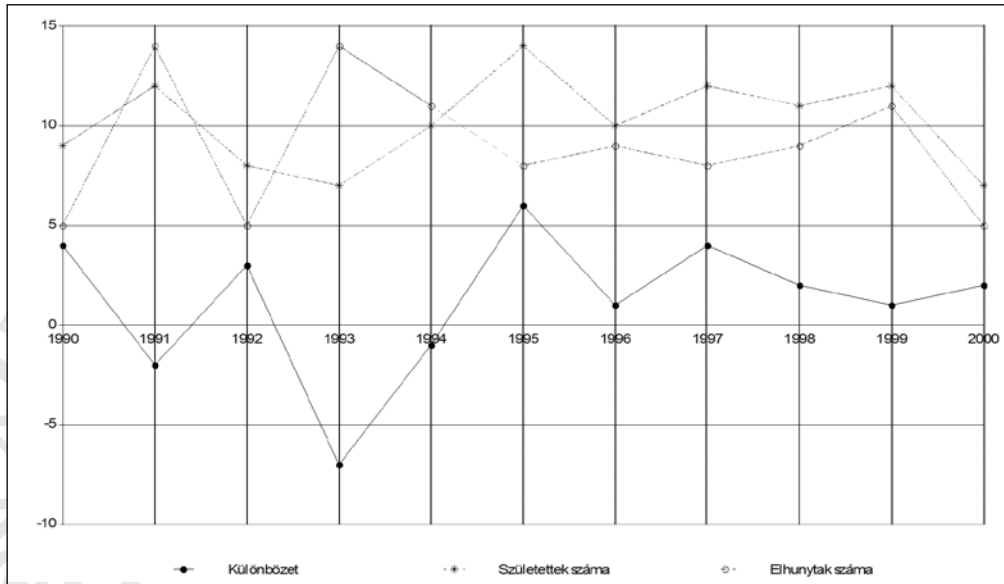
Év	Keresztelések	Elhalálozások	Különbség
1973	17	5	12
1974	11	7	4
1975	19	8	11
1976	18	11	7
1977	18	4	14
1978	23	6	17
1979	16	9	7
1980	26	8	18
1981	18	7	11
1982	14	5	9
1983	18	6	12
1984	6	7	-1
1985	20	14	6
1986	23	12	11
1987	9	7	2
1988	9	12	-3
1989	6	1	5
1990	9	5	4
1991	12	14	-2
1992	8	5	3
1993	7	14	-7
1994	10	11	-1
1995	14	8	6
1996	10	9	1
1997	12	8	4
1998	11	9	2
1999	12	11	1
2000	6	5	1
2001	7	12	-5
2002	11	8	+3
2003	9	12	-3
2004	7	9	-2
2005	11	13	-2
2006	15	9	+6
2007	9	9	0

A táblázat adatait a következő grafikonokkal szemléltetjük:

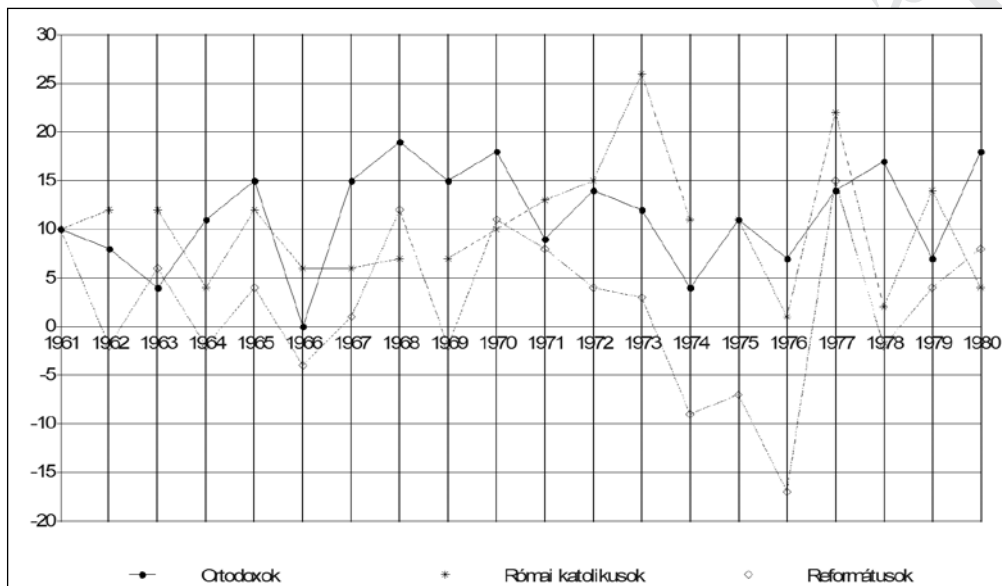
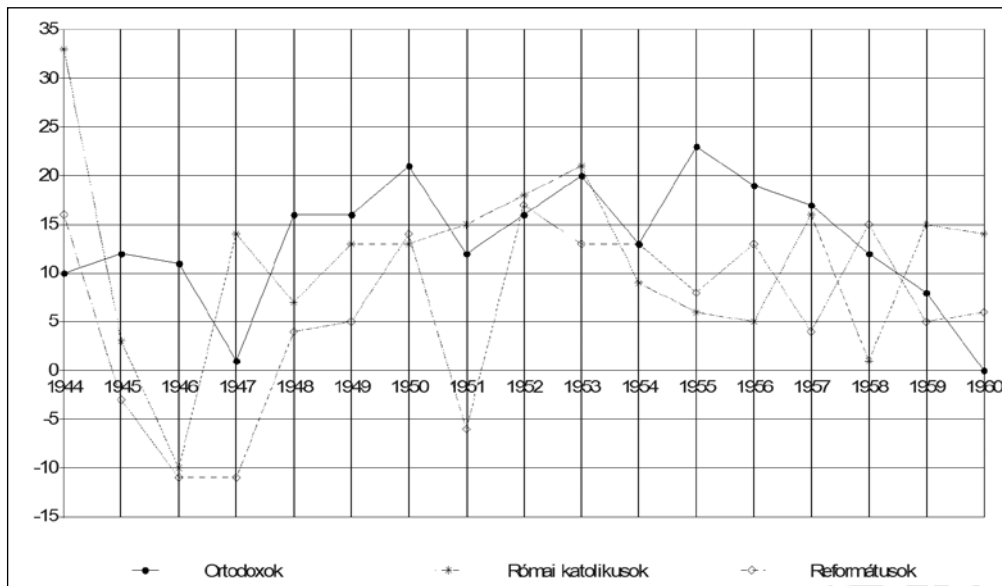
A fenti adatok azt tükrözik, hogy az első világháborút megelőző években a román-ság természetes gyarapodása jelentős volt a faluban. Ez a folyamat azonban a háborús években (1916–1918 között) ideiglenesen visszaesett, majd Trianon után újból határozottan növekedni kezdett. Közösségünkben újabb demográfiai csúcs az 1950-es évek közepén figyelhető meg, majd e korábbi növekedés az 1962-es kollektivizálás idején előbb csökken, de az évtized végén már újból jelentős gyarapodás figyelhető meg. Az 1980-as években kisebb ingadozások figyelhetők meg, de a zabolai románság korábbi látványos demográfiai növekedése első ízben csak az 1989-es romániai események után szakad félbe.

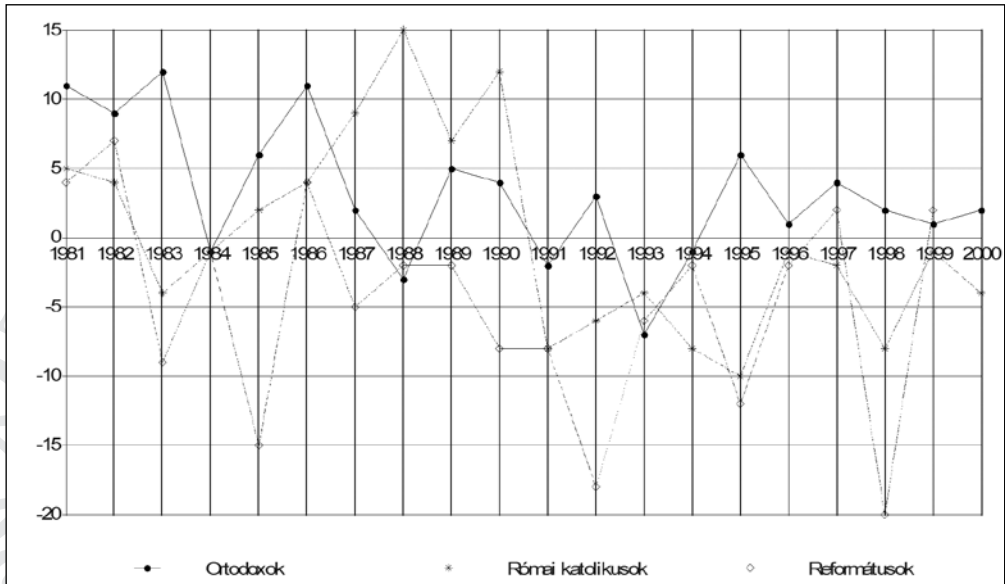
A különböző etnikai és felekezeti csoportok eltérő demográfiai viselkedését Zabolán elsősorban az 1944–2007 között vezetett ortodox román, valamint római katolikus és református magyar anyakönyvek alapján szerkesztett táblázat segítségével szemléltetjük. Úgy véljük, hogy *a megkereszteltek és az elhunytak számának különbozete* árnyaltan tükrözi a különböző nemzetiségű és felekezetű közösségek természetes gyarapodását vagy fogyását.

Év	Román ortodoxok	Magyar római katolikusok	Magyar reformátusok
1944	10	33	16
1945	12	3	-3
1946	11	-10	-11
1947	1	14	-11
1948	16	7	4
1949	16	13	5
1950	21	13	14
1951	12	15	-6
1952	16	18	17
1953	20	21	13
1954	13	9	13
1955	23	6	8
1956	19	5	13
1957	17	16	4
1958	12	1	15
1959	8	15	5
1960	0	14	6
1961	10	10	10
1962	8	12	-2
1963	4	12	6
1964	11	4	-2
1965	15	12	4
1966	0	6	-4
1967	15	6	1
1968	19	7	12
1969	15	7	-2
1970	18	10	11
1971	9	13	8
1972	14	15	4
1973	12	26	3
1974	4	11	-9
1975	11	11	-7
1976	7	1	-17

Év	Román ortodoxok	Magyar római katolikusok	Magyar reformátusok
1977	14	22	15
1978	17	2	-2
1979	7	14	4
1980	18	4	8
1981	11	5	4
1982	9	4	7
1983	12	-4	-9
1984	-1	-1	-1
1985	6	2	-15
1986	11	4	4
1987	2	9	-5
1988	-3	15	-2
1989	5	7	-2
1990	4	12	-8
1991	-2	-8	-8
1992	3	-6	-18
1993	-7	-4	-6
1994	-1	-8	-2
1995	6	-10	-12
1996	1	-1	-2
1997	4	-2	2
1998	2	-8	-20
1999	1	0	-6
2000	1	-7	-18
2001	-5	-12	-11
2002	+2	-6	-18
2003	-3	-6	+2
2004	-2	+1	-6
2005	-2	+4	-1
2006	+6	+3	+4
2007	0	+1	-2

A táblázat adatait grafikonok segítségével is szemléltetjük:

A fenti adatok azt mutatják, hogy a zabolai ortodox románság folyamatos gyarapodásához képest jóval szerényebb a római katolikus magyarok demográfiai növekedése. Ugyanakkor a reformátusok mutatói már az 1940-es évek végén és az 1960-as évek elején jelentős demográfiai veszteséget jeleznek. Ez a lassú fogyás tovább fokozódott az 1970-es és az 1980-as évek közepén, majd látványosabbá vált az 1990-es években. A 20. század utolsó évtizedében már a római katolikus magyarság mutatói is folyamatos veszteséget jeleznek, de 2004-től számuk szerényen növekedni kezdett. Míg a zabolai román közösség 1995-től minden évben újra növekedett, 2000-től már inkább enyhe fogyás és ingadozás tapasztalható náluk is.

A természetes gyarapodás mellett a folyamatos betelepülés is hozzájárult a zabolai románság számának látványos emelkedéséhez. Az ortodox egyház házassági anyakönyvei egyértelműen ezt a tendenciát tükrözik: a helybéli románság párvalasztását sajátos exogámia jellemzi, mivel a lányok jelentős része következetesen a szülőfalun kívülről választott férjet, akik házasságkötés után rendszerint Zabolán telepedtek le.

Év	Ortodox esküvők száma összesen	Ebből a férj más helységből származik
1850	1	-
1851	2	1
1852	2	1
1853	2	1
1854	2	2
1855	1	1
1856	1	-
1857	-	-
1858	1	-
1859	3	2
1860	1	-
1861	-	-
1862	2	1
1863	1	1
1864	-	-
1865	-	-
1866	1	-
1867	1	1
1868	4	2
1869	3	1
1870	-	-
1871	-	-
1872	6	4
1873	2	2
1874	1	-
1875	3	3
1876	2	2
1877	2	1
1878	3	1
1879	3	2
1880	4	3
1881	-	-
1882	-	-
1883	1	-

Év	Ortodox esküvők száma összesen	Ebből a férj más helységből származik
1884	2	2
1885	1	1
1886	2	-
1887	1	-
1888	4	2
1889	3	2
1890	5	2
1891	2	1
1892	1	-
1893	5	3
1894	1	-
1895	2	-
1896	3	-
1897	2	-
1898	3	1
1899	1	-
1900	5	3
1901	3	
1902	1	1
1903	1	1
1904	2	2
1905	1	1
1906	2	1
1907	1	-
1908	4	2
1909	3	2
1910	5	3
1911	8	5
1912	4	1
1913	3	-
1914	2	2
1915	-	-
1916	1	1
1917	2	1

Év	Ortodox esküvők száma összesen	Ebből a férj más helységből származik
1918	2	2
1919	7	2
1920	6	2
1921	9	2
1922	6	-
1923	7	3
1924	2	-
1925	7	4
1926	6	5
1927	3	3
1928	8	3
1929	7	2
1930	4	3
1931	5	2
1932	6	1
1933	4	1
1934	11	2
1935	11	2
1936	5	1
1937	7	1
1938	6	1
1939	6	3
1940	5	-
1941	-	-
1942	1	-
1943	-	-
1944	1	-
1945	7	6
1946	8	2
1947	10	4
1948	7	2
1949	5	3
1950	4	2

Zabolán egészen az 1962-es kollektivizálásig a román fiatalok párválasztását alapvetően a szülők határozták meg, akik elsősorban etnikai, felekezeti, társadalmi és vagyoni szempontok alapján szemelték ki gyermekeik élettársát. A helybéli ortodox templomban 1850–1950 között összesen 325 esküvőt kötöttek, azok közül pedig 137 esetben a férj más településről származik, ami voltaképpen a házasságkötések 42,15%-át jelenti. E kisebb létszámú román közösség ezzel a sajátos lokális exogámiával voltaképp tudatosan megakadályozta a rokonházasságokat. Ez a tendencia ugyanakkor azt is jelzi, hogy egy ügyes moldvai juhászlegénynek mindig reális társadalmi és gazdasági felemelkedést jelentett frigyre lépni egy jól szituált zabolai román leánnyal. A falu gazdagsága, polgárosult világa folyamatosan vonzotta az idegen helységekből származó fiatal legényeket, akik ezért a státuszváltozásért is vállalták a vőül menéssel járó későbbi ugratásokat, élcelődéseket és csipős megjegyzéseket.

Spontán beszivárgás jellemezte a cigányság betelepődését is. A 18. század idején számuk jelentősen gyarapszik Háromszéken (Albert 2000: 5–20). Elsősorban fémművesek, kovácsok érkeztek Zabolára, ahol viszonylag gyorsan beépültek a helység társadalmába. Ezeket a letelepedett és adaptálódott családokat házi cigányoknak nevezték, akik jól megtanultak magyarul, sokan pedig házasságra léptek szegényebb magyar lányokkal. Számuk jelentősebben emelkedett a 19. század közepén, amikor a rabszolga sorsból felszabadított cigányság Moldva irányából előzönlí Erdélyt. A 19. végén és a 20. század elején már családon belül is csak magyarul beszéltek. A 20. század első felében csak a legidősebbek emlékeztek hajdani cigány nyelvű folklórszövegekre. Sajátos közösségi értékrendjüket, tér- és időhasználatukat, a tulajdonhoz fűződő viszonyulásukat (pl. közösködés), tisztasági tabuikat napjainkig megőrizték. A teljes nyelvi asszimiláció után száz évvel még mindig csak formális a keresztény egyházakhoz fűződő viszonyulásuk. Habár napjainkban nagyon sokan magyarként definiálják önmagukat, székely-magyar környezetük határozottan megkülönbözteti őket. 1850-ben a falu összlakosságának csak 1,59%-át, 1941-ben 2,75%-át, 1977-ben 2,93%-át, 1992-ben 5,34%-át és 2002-ben már 7,04%-át alkották. A közösségükben végzett társadalomnéprajzi vizsgálatok azt tanúsítják, hogy a sokgyermekes családi modellt egészen a 20. század végéig megőrizték. Számuk 1977–2002 között megduplázódott, ami elsősorban a gyermekáldás vállalásával, a gyermekhalandóság visszaszorulásával, harmadsorban pedig a lokális exogámia iránti nyitottsággal magyarázható, mivel ők is jelentős számban kötöttek házasságot környező falvakban élő magyar cigányokkal, akik az esküvő után Zabolán telepedtek le. A hivatalos népszámlálások adatai szerint 1992-ben közösségük közel 200, míg a 2002-ben már 243 személyből állt. Reális számuk azonban napjainkban meghaladhatja a 400-at is, mivel az utolsó népszámlálás idején körülbelül kétszázan tudatosan magyarnak vallották önmagukat.

A zabolai etnikumközi viszonyokat elsősorban a *gazdasági szférában* kialakult kapcsolatrendszer stabilizálta és határozta meg. A különböző etnikai csoportok ebben a faluban is eltérő ökológiai viszonyok között, területen éltek, éppen ezért más és más gazdasági struktúrákat, stratégiákat alakítottak ki. A magyarok elsősorban a zabolai pa-

tak és a Fekete-ügy folyó melletti síkságokat hasznosították, ahol földművelésből és nagyobb állatok (pl. tehének, ökrök, lovak, sertések) tenyésztéséből éltek. A románság egészen 1918-ig elsősorban a helység közvetlen szomszédságában emelkedő havasok pusztáin juhászattal és erdőkiéléssel foglalkozott, majd később bőr- és gyapjúfeldolgozással egészítette ki jövedelmét.⁵⁸ A cigányoka két előző csoport által szabadon hagyott gazdasági résekbe illeszkedtek be folyamatosan: nyáron erdei gyógynövényeket, gyümölcsöket és gombát gyűjtögettek; télen pedig kosarat fontak, seprűt kötöttek, egyszerűbb fesszközöket készítettek; a 20. század elejétől pedig idősebb magyar gazdák földjein napszámosként részt vettek a növények ápolásában és a termények begyűjtésében. A faluba betelepedett németek elsősorban gépészként, kertészként dolgoztak a grófi család birtokain. Zabolán értelmiségi, polgári foglalkozású zsidó családok is éltek: legtöbben orvosok, pénzügyi szakemberek, könyvelők voltak a Mikes család vállalataiban.

A felsoroltakból azt látjuk, hogy Zabolán is a különböző etnikai csoportok között fokozatosan árnyalt *munkamegosztás*, kiegészítő (komplementáris) jellegű *gazdasági szimbiózis* alakult ki, mely éppen a különböző természeti erőforrások sajátos kihasználásán alapult, s éppen ezért egyik csoport sem törekedett soha a másik közösség teljes fizikai megsemmisítésére vagy kiirtására. Ez a különböző ökológiai források kiaknázásán alapuló gazdasági rendszer és sajátos „munkamegosztás” jelentősen hozzájárult sokáig a helybéli etnikai viszonyok stabilizálásához is, hatékonyan összetartotta a falu társadalmát, ugyanakkor specifikus etnikai identitástudat megtartását és folyamatos újratermelését is elősegítette. Az ökológiai és a gazdasági szféra ilyen felosztása egészen 1918-ig eredményesen megakadályozta az azonos erőforrás megszerzésére irányuló szüntelen versengést, mely az etnikai határok folyamatos megsértésével járt volna Zabolán is.

Ez a fajta termelési rendszer közvetlenül az első világháború után bomladozni kezdett, amikor a fiatal román nemzetállam az erdélyi magyar nagybirtokok rovására földet osztott ki a nincstelen erdélyi román családoknak. Másodsorban pedig 1918–1940 között jelentős összegekkel támogatta a románok földvásárlását a Székelyföldön. A türelmetlen módon nacionalista román kommunista hatalom a második világháborút követő évtizedekben gyorsan lebontotta az évszázadok folyamán kialakult gazdasági struktúrákat: 1945 tavaszán újabb földosztást kezdeményezett; 1948-ban elkobozta a Mikes család birtokait; államosította a zabolaiak hatalmas erdeit; kitelepítésekkel és irreális terménybeadási kötelezettségekkel megtörte a falu mintaadó, tehetősebb kulák-retegét; az 1962-es kollektivizálással pedig megfosztotta létalapjától (földjeitől, mezőgazdasági eszközeitől és nagyállataitól) a falu társadalmát döntően meghatározó közép gazdaréteget. Ez az erőszakkal életbe léptetett gyökeres változás csakhamar súlyos tudati válságot, bizonytalanságot eredményezett, mivel 1962-ben hirtelen olyan alapvető

⁵⁸ A zabolai románok az úgynevezett *alpwirtschaft*-szerű juhászattal foglalkoztak: nyájaikat meleg hónapokban a hegyi legelőkön, télen pedig a Keleti-Kárpátok lábainál meghúzódo faluban teletették (lásd Földes 1982: 370).

életstratégiák, gazdasági modellek veszítették el érvényüket, semmisültek meg, melyek hosszú idő alatt, évszázadokon át, szervesen alakultak ki. A saját életüket, gazdaságukat és jövőjüket korábban önmaguk megtervező és irányító gazdáktól tudatosan és erőszakkal elkobozták a mindennapi élet biztonságát jelentő földtulajdont, s ezáltal egy csapásra kiszolgáltatott agrárproletárrá degradálták őket. Bizonytalanságukat később annak a felismerése is fokozta, hogy családjaikat a kollektív gazdaságban szerzett szerény jövedelmükből már nem tudják eltartani, tehát arra kényszerülnek, hogy elhagyják a szülőfalut. Az 1962-től kezdődő kilépési gyakorlatok hatékonyan elősegítették az ipari létesítmények felé tartó munkamigrációt, s különösen a fiatalabbak esetében a városon való letelepedést, tehát a hatalom által erőltetett urbanizációt.

A második világháborút követő évtizedekben a magántulajdon radikális felszámolása új versenyhelyzetet alakított ki a faluban, mivel mindhárom etnikai csoport arra kényszerült, hogy nagyjából ugyanazokat az erőforrásokat szerezzék meg. A zabolai magyarok, románok és cigányok erre az új szituációra eltérő válaszokat adtak.

Az idősebb magyar nemzedékek tagjai helyben maradtak, s a radikálisan megváltozott helyzetre új túlélési stratégiát dolgoztak ki: az MTSZ-ben megszerzett szűkös jövedelmüket egyre inkább a háztáji gazdaságban, megfeszített munkával végzett, gyümölcsstermesztéssel és állattenyésztéssel próbálták kiegészíteni. A középnemzedék tagjai elsősorban a közeli kisvárosok, Kézdivásárhely és Kovászna ipari vállalatai felé kezdtek naponta ingázni, ugyanakkor délután és hétvégeken ők is az otthoni „második gazdaságban” dolgoztak. A zabolai gazda családok fiataljait tovább taníttatták, akik egyetemi tanulmányaik végeztével rendszerint városon (Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen és Kovásznán) telepedtek le és ott alapítottak új családot. A háztájiban megszerzett többletjövedelem segítségével elsősorban gyermekeik és unokáik látványos kiházasítását, anyagi felemelkedését próbálták biztosítani. A hajdani szegényebb magyar családok utódaikat jóval praktikusabb pályák felé orientálták: ők szakmunkásokat, mezőgazdasági gépészeket neveltek gyerekeikből, akik rendszerint mind a szülőfaluban próbáltak családot alapítani. 1962–1989 között a zabolai magyarság hajdani gazdatársadalma, korábban meghatározó rétege jelentősen megfogyatkozott, előregedett, s fiataljainak távozása után már nem rendelkezett olyan helyben élő, teljes értékű rokoni kapcsolatrendszerrel, amelyet sikerrel tudott volna mozgósítani vagy kamatoztatni az új helyzetben, valamint a gazdasági életben. Az 1962-es kollektivizálás azonban eredményesen megszüntette és felszámolta a társadalmi rétegek közötti korábbi merev határokat is, ami elsősorban a párválasztás szabadságában reprezentálódott csakhamar. Az egyén helyét és presztízsét a falu magyar társadalmában már nem a szüleitől örökölt társadalmi státusza, hanem egyre inkább saját képessége és teljesítménye határozta meg.

A zabolai román családok idősebb tagjai 1962 után szintén a kollektív gazdaságban dolgoztak, de a dinamikusabb középnemzedék már más stratégiákat követett. Kisebb részük beépült a helyi termelő szövetkezet és állami gazdaság adminisztratív apparátusába, mások erdészeti vállalatoknál kerestek állást, erdei fakitermelő egységeknél fuvaroztak, sokan pedig juhászattal foglalkoztak háromszéki vagy csíki havasokban, té-

len pedig cserekereskedelmet bonyolítottak le Erdély és Moldva között. A helyben megtermelt burgonyát Óromániában kukoricával cserélték ki, ugyanakkor oda elég jelentős mennyiségű deszkát is szállítottak. Ezt a félig legális gazdasági tevékenységet csak úgy tudták lebonyolítani, hogy mindig számíthattak a különböző helyi, megyei és központi intézmények (pl. párt apparátus, rendőrség, pénzügyőrség stb.) hallgatólagos támogatására. 1965–1989 között csakhamar átrétegződött a zabolai románság társadalma is, mivel egy olyan új elit jött létre, mely a gazdasági szférában felhalmozott tőkéjét már a szimbolikus mezőnyben is reprezentálni óhajtotta. A mozgékonyabb, feltörekvő román családok különösen az 1970-es évektől már arra is törekedtek, hogy gyermekeiket tovább taníttassák. Ezekben a családokban a szülők összeköttetések révén rendszerint arra törekedtek, hogy fiataljaikat tanulmányaik végén a szülőfalu szűkebb körzetében juttassák álláshoz, hogy azok szintén Zabolán telepedjenek le. Ez az új fiatal román elit az 1980-as évek elején éppen az állam- és a pártpolitikai rangra emelt nemzeti asszimiláció és kisebbségellenes törekvések segítségével, valamint a centrális hatalom támogatásával, gyorsan átvette a falu adminisztratív, gazdasági, művelődési és oktatási életének vezetését, ahonnan fokozatosan kiszorította a magyarokat.

Érdekes módon éppen a második világháborút követő radikális gazdasági, társadalmi és politikai változások segítették elő a zabolai cigány családok hatékonyabb integrációját és sikeresebb adaptációját (Kotics 1998: 134–138, Pozsony 1997d). Egészen a második világháborúig viszonylag ritkán végeztek termelő munkát, de az 1960-as évek végén már ők alkották a mezőgazdasági nagyvállalatok legfontosabb munkaerőbázisát. A korábban is jól működő térbeli mobilitásuk, kilépési gyakorlatuk (a tavasztól ősziig tartó időszakos vándorlásuk) olyan tapasztalatot halmozott fel, melyet jól lehetett kamatoztatni ebben az új helyzetben is: családi összefogással munkát vállaltak regáti⁵⁹ vagyis óromániai gazdaságokban, ahonnan őszi jelentős mennyiségű takarmánykukoricával tértek haza, amit aztán eladtak az idősebb magyar gazdáknak. Amikor az 1970-es évek végén Romániában súlyos ellátási zavarok keletkeztek, bekapcsolódtak a legszükségesebb hiánycikkekkel (pl. élelmiszerekkel, divatáruval, kávéval, márkás cigarettával, arannyal stb.) folytatott hálózó jellegű, csencselő kereskedelembe. Ez a fajta „üzletelés” ugyanakkor sok csapdával is járt, éppen ezért sok-sok figyelemmel kellett kiépitniük a hatalmi szervekkel (pl. rendőrséggel, biztonságiakkal stb.) való cinkos együttműködésüket. Ugyanakkor ezáltal olyan jelentős anyagi tőkét tudtak megtermelni és felhalmozni, amit már presztízs értékű javak (pl. személygépkocsi, színes televízió, cifra ruhák stb.) vásárlására is tudtak fordítani. Anyagi emelkedésüket legtöbbször új házak vásárlásával reprezentálták. A falu melletti dombon lévő kolóniáról így leköltöztek előbb a periférikusabb falurészekbe, majd az 1980-as évek végén a legtehetségesebbek és a legeredményesebbek éppen a község „szakrális” centrumában igyekeztek telket és házat vásárolni (Harbula 1999). Az újonnan megszer-

⁵⁹ Lásd román *regat* 'királyság'

zett lakásaikat a magyarságnál látott minták alapján rendezték be, ugyanakkor fokozottabb gondot fordítottak környezetük tisztaságára is. Ezek a családok gyermekeiket rendszeresen elküldték iskolába, de figyelemmel kísérték az egyházi életbe való beépülésüket is (Kotics 1998: 138, Pozsony 1997c).

Az erdélyi falvak mindennapi életében a különböző etnikai közösségek józan elkülönülése érvényesült: mindegyik csoport előnyben részesítette az etnikailag homogén vidékeket, falvakat, falurészeket. A zabolaiak hétköznapijait is elsősorban ez a diszkrét elkülönülés, *izoláció* határozza meg, ami különösen a település etnikai térszerkezetében a legszembetűnőbb (Szabó Á. T. 2003a). Ezt a szegregációt elsősorban a gazdasági struktúrában betöltött helyük idézte elő, mivel a később betelepülő román juhászcsaládok csak a falu fölötti erdő szélén terjeszkedhettek irtással, tehát a helység *Felszegnek* nevezett részén, mely közel feküdt a havasi legelőkhöz. A juhtartó románság közvetlenül a hegyek lábánál, az erdők közelében telepedett le, ahol családjaik és telkeik napjainkban is koncentrálódnak, ezáltal Zabola felső részén fokozatosan létrehoztak egy összefüggő román etnikai tömböt. A magyarok a falu síkvidékét részesítették előnyben, portáik ma is ott sűrűsödnek a termőföldekhez közel fekvő részeken. A cigány családok szintén a *Felszegen*, az erdők alatti hegyoldalnépítették különálló telepét, kolóniát. A 18–19. században készült térképek azt jelzik, hogy a cigányság éppen abban a gyéribben lakott térben telepedett le, ahol korábban a románság élt. A cigányság legnépesebb és legszegényebb csoportja, homogén etnikai tömbje napjainkban éppen a régi ortodox templom körül található, ahonnan a románság 1918 után fokozatosan beljebb terjeszkedett, s rendre megvásárolta a megüresedett magyar telkeket.

A térszerkezetben is megnyilvánuló elkülönülésnek nemcsak gazdasági, foglalkozásbeli okai vannak, hanem alapvető kulturális, társadalmi, művelődési és mentális különbségek is elősegítették kialakulását és fennmaradását. Az ortodox románok világlépe, vallása, kultúrája, nyelve és értékrendje alapvetően más életvezetési mintákra épült, mint a nyugati orientációjú protestáns és római katolikus magyarságé (Deák 2000). Tehát nem csak egyszerűen a betelepülési sorrend vagy a gazdasági rendszerben elfoglalt specifikus hely, hanem az alapvető kulturális és mentális távolság is hozzájárult a szegregált etnikai térszerkezet kialakulásához: Zabolán is mindegyik család felértékelte azt a területet, ahol közvetlen szomszédai, rokonai azonos nyelvet beszélnek, azonos kulturális minták szerint élnek. Az 1970-es évek elején pár feltörekvő román család saját anyagi felemelkedését elsősorban a falu adminisztratív, magyar szakrális központjában akarta telekvásárlással, hatalmas méretű alpesi villa felépítésével reprezentálni. Pár év múlva azonban lemondtak erről a törekvésükről, mivel a magyarok közé betelepült román családok elszigetelődtek, s nem érezték ott igazán jól magukat.

A totalitárius hatalom 1945–1989 között számtalanszor megpróbálkozott tudatosan olyan tömeges eseményeket (pl. felvonulásokat, népgyűléseket, sport, kulturális vagy éppen iskolai rendezvényeket stb.) szervezni, amelyekkel egy közös térbe közelíthette, gyűjthette volna össze a románokat és a magyarokat. A „népi demokrácia” éve-

iben (1945–1956) párszor ez még sikerült, de különösen 1968 után, amikor Nicolae Ceaușescunak a nemzetiségek ellen irányuló művelődési és iskolai politikája elmélyült, ilyen rendezvényekre már nem kerülhetett sor. Mivel az 1989-es változásokat követő évtizedben a romániai központi hatalom kivonult a művelődési és az ideológiai élet erőszakos irányításából, a két nagyobb etnikai csoport elit rétege Zabolán is annyira eltávolodott egymástól, hogy minimálisra csökkent a tömeges rendezvényeken való közös részvétel. A romániai rendszerváltozás után első ízben csak 1991. június 1-én, Mikó Imre szobrának avatási ünnepségén találkozott a két etnikai közösség saját lelkészeinek és tanárainak vezetésével. 1990-től kezdődően a románok és a magyarok művelődési életüket külön, saját kulturális otthonaikban szervezik meg. Így művelődési téren is helyreállt a második világháborút megelőző „rend”: a románság a saját szakrális centrumának közelében felépített művelődési házban, a magyarság pedig a falu adminisztratív központjában, közvetlenül a református vártemplom mellett található kultúrotthonban éli meg az etnikai alapon szervezett művelődési eseményeit. Érdekes tény, hogy míg a profánabb térben zajló kocsmázás 1989-ig rendszerint azonos térben zajlott, 1990-től mindhárom csoportnak (románoknak, magyaroknak és cigányoknak) pár éven át saját mulatói alakultak ki, ahová ugyan bárki bemehet, de ott olyan szűrés tekintetével találkozik, hogy onnan csakhamar távozásra kényszerül. Zabola világi vezetői a 21. század elejétől kezdődően minden évben augusztus második hetén, a település sportpályáján szervezik meg a falunapokat. A három napos eseménysorozat keretében a magyar, román és a cigány népi együttesek rendre bemutatják műsorukat, tehát ez a rendezvény évente egyszer egy térben gyűjti össze a három etnikai közösség szórakozni vágyó tagjait. Az eseményben elsősorban a faluból eltávozottak, érdeklődő turisták, a testvértelepülések küldöttségei és a média képviselői vesznek részt. A falunapok szervezői kifelé minden évben tudatosan vállalják és forgalmazzák a helység multikulturális jellegét.

Az *elkülönülés* Zabolán megfigyelhető az egyházi, iskolai és a művelődési életben is. A magyarok római katolikus és református vallásúak, a románok ortodoxok, a cigányok pedig felerészt katolikusok, felerészt pedig reformátusok. A románoknak közvetlenül a hegyek alatt a magyar grófi család a 18. században először egy kisebb kápolnát, majd a 19. század elején Mária halálára felszentelt fatemplomot emeltetett. A tehetősebb román családok (pl. Oprea, Furtuna) az 1930-as évek végén a Mikes család rezidenciájával szemben új, impozáns ortodox templom építését kezdeményezték, melyet végül is 1943. augusztus 22-én Nicolae Colan ortodox püspök szentelt fel Illés próféta tiszteletere. A magyarok a 13–14. században gótikus vártemplomot emeltek a falu síkvidékén, s annak közvetlen szomszédságában építették fel az 1860-as években a római katolikus közösség új templomát is (Gyöngyössy–Kerny–Sarudi 1995: 199–205). Zabola felekezeti szerkezete 1850–2002 között a következőképpen alakult:

Év	Összesen	Ortodox	Görögkatolikus	Római katolikus	Református	Evangélikus	Unitárius	Izraelita	Baptista	Egyéb
1850	2006	127	3	597	1279	-	-	-	-	-
1880	2425	208	1	788	1427	1	-	-	-	-
1900	2525	290	3	857	1375	-	-	-	-	-
1910	3166	405	49	1085	1586	10	5	26	-	-
1930	2776	531	3	1003	1214	7	9	4	4	5
1941	2757	484	10	1038	1199	11	13	1	-	1
1992	3535	908	14	1158	1415	-	3	-	-	57 ⁶⁰
2002	3451	874	-	1130	1368	-	8	-	-	71

A fenti táblázat azt tükrözi, hogy az ortodox románok aránya az 1850-ben regisztrált 6,33%-ról 1992-ben 25,68%-ra növekedett, ami elsősorban a folyamatos betelepülésekkel, sajátos lokális exogámiával (a máshonnan származó férjek betelepülésével) és a magasabb születési mutatókkal magyarázható. Ugyanabban az időszakban a római katolikus magyarok száma 29,76%-ról 32,75%-ra gyarapodott, miközben a reformátusok 63,75%-ról 40,02%-ra csökkent. A második világháború utáni évtizedekben Zabolán pár család jehovistává vált. Habár a hatalom az 1970–80-as években számtalanszor zaklatta őket, számuk fokozatosan gyarapodott, s végül 2000-ben modern imaházat építettek a falu szakrális központjához közel lévő Vasút utcában.

A románok temetője az erdő alatti régi ortodox templom szomszédságában van, míg a magyaroké egy másik távolabbi dombtetőn, a református és a római katolikus templom közelében található. A magyar temetőn belül határozott felekezeti, etnikai elkülönülés figyelhető meg: külön részre temetkeznek a római katolikus, a református székelek, valamint a magyar ajkú cigányok.

A 19. század végéig elsősorban felekezeti alapon szerveződő (református, római katolikus és ortodox) iskolák működtek a faluban. A reformáció előtti korszakban római katolikus parochiális iskola működött Zabolán. Mivel a katolikus gyermekek oktatása csak bérelt helyiségekben zajlott, 1815-ben egy szalmafedeles iskolát építettek számukra. 1585-től református népiskola kezdte meg működését, melyben Máthé, református *scholamester* oktatott. A román gyermekek oktatására a Mikes család 1832-ben egy tanteremmel is rendelkező kántori lakást építtetett az ortodox templom közelében. A református és a római katolikus iskolák egyesítésével 1873-ban községi iskolát alapí-

⁶⁰ 1992-ben 57-en jehovistának vallották önmagukat.

tottak, s a falu központjában 1876-ban impozáns, emeletes állami iskolát építettek (Berecz 1893: 246). Abban 1918–1940 között csak román, 1940–1944 között csak magyar nyelvű oktatás zajlott. A második világháború után az 1952–53-as tanévtől egy igazgatás alá vonták össze az addig külön működő román és magyar iskolát. Ennek ellenére az I–IV. osztályos tanulók külön magyar és külön román iskolába jártak. 1953–1989 között a zabolai állami iskolát rendszerint magyar főigazgató és román aligazgató vezette. A magyar oktatók közötti személyes ellentétek miatt 1989–1996 között az iskola élén román tanár állott. A magyar tanárok 1990 első heteiben különálló magyar és román állami iskola alapítását kezdeményezték, amit azonban akkor román kollegáik akadályoztak meg. Az 1990-es márciusi marosvásárhelyi román-magyar iskolaháborút követő etnikai feszültségek csakhamar begyűrűztek Zabolára is, s ideiglenesen helyben is megszüntettek minden természetes kapcsolatot a magyar és a román tanárok között. Például a közös főépületben tanító pedagógusok az órák közötti szünetekben külön magyar és külön román tanárban beszélgettek, kávéztak. Újabb feszültség csak 1997. őszén keletkezett a két tanári csoport között, amikor román pártok parlamenti képviselői látogatták meg az iskolát, az új tanügyi törvény megszavazása előtt. A fővárosból érkezett politikusok Zabolán is azzal próbálkoztak, hogy a magyar osztályokban tanuló magyar ajkú cigány gyermekeket román tagozatba írassák át. A bukaresti látogatók hatására most már a román oktatók kezdeményezték az állami iskola teljes adminisztratív, etnikai alapon történő szétválasztását, amit ezúttal a többségben lévő magyar kollegáik akadályoztak meg. Az 1999–2000-es tanévben a magyar és a román osztályok létszáma a következőképpen alakult:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Összesen
Magyar	17	15	21	32	34	61	37	33	250
Román	5	7	13	14	16	11	19	16	101

A táblázat azonban nem tükrözi a magyar ajkú cigány gyermekek számát, akiknek aránya a magyar nyelvű osztályokon belül megközelítette az 50%-ot. A következő kimutatás az 1990-1999 között született gyermekek számát mutatja pontos etnikai lebontásban:

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	Összesen
Magyar	11	6	13	12	16	8	14	19	14	11	124
Román	15	9	5	7	7	13	5	9	4	11	85
Cigány	6	4	6	7	3	6	1	12	4	7	56

A fenti adatsor azt jelzi, hogy az 1990–1999 között született zabolai gyermekek 46,79%-a magyar, 32,07%-a román és 21,13%-a cigány nemzetiségű. Az egyre csökkenő gyereklétszám miatt versenyhelyzet állt elő: az egyre apadó anyagi források miatt csak az a csoport indíthat önálló osztályokat, aki a közeljövőben megnyeri a cigány családok gyermekeit. Említettük, hogy a bukaresti parlamenti képviselők 1997-ben éppen arra tettek kísérletet, hogy a magyar anyanyelvű cigány tanulókat eltávolítsák a magyarságtól. A zabolai iskolában tapasztalható kép Székelyföld nagyon sok iskolájára jellemző: az egyre apadó magyar gyermeklétszám és a magasabb születési mutatókkal rendelkező magyar ajkú cigányok disszimilációja a régióon belül számtalan helységében a magyar nyelvű osztályok megszüntetését eredményezheti.

Az erdélyi falvakra jellemző etnikai elzárkózás ellenére a gazdasági szférában működő érdekszövetség miatt és a természetes szomszédsági, baráti kapcsolatok révén Zabolán is rövid, de rendszeres „találkozások” (Biró–Gagy 1996: 67–76) jönnek létre elsősorban a privát, másodszorban pedig a nyilvános szférában. Ezeket a találkozásokat általában a *tolerancia* s a kölcsönös tisztelet jellemzi. Egy ilyen multietnikus közegben mindegyik csoport természetesnek tartja, hogy szomszédja otthon, saját családjá körében más nyelven beszél, más templomba jár, más szokásai vannak. Zabolán az ortodox románok és a magyarok húsvéti ünnepe (éppen az eltérő kalendáriumi rend miatt) nem esik minden évben ugyanarra a napra. Arra azonban érzékenyen vigyáznak, hogy zajosabb munkával ne zavarják a szomszéd család ünnepét. Legtöbbször ők is „félünneplőbe” öltöznek, s pihenéssel, szomszédolással, beszélgetéssel töltik el a napot. Az ilyen multietnikus településeken a hétköznapok alatt kibontakozó gazdasági kapcsolatok révén, vagy utcán, üzletekben, kocsmákban, községházán, postán számtalan találkozási alkalom kínálkozik a nyilvános térben való találkozásra. Ezek az események Zabolán is a legtöbbször rövid idő alatt zajlanak, ritualizáltak, szerkezetük jól begyakorolt sémára épülnek.

A legintenzívebb *átjárási gyakorlatok* elsősorban a természetes szomszédsági, baráti vagy munkakapcsolatokból fakadnak. Például Zabolán is „kötelező” a más ajkú jó szomszédot meginvitálni a esküvőre. Temetésre senkit nem hívnak, oda már minden szomszédnak „kötelező” elmenni. Az emberélet fordulóin szervezett eseményekbe természetesen bekapcsolódnak a más ajkú szomszédok is, akik így megismerik a főzési szokásokat, táncgyományokat, lakáskultúrát, öltözködési gyakorlatot stb. Egy zabolai magyar esküvőn az oda meghívott román szomszédnak mindig húzatnak egy-egy román táncot (pl. perinicát, hórát), s az ortodox fiatalok lagziján is rendszerint csárdással tisztelik meg a magyar vendéget. Tehát elsősorban az egymáshoz közel lakó románok és magyarok érintkeznek egymással a családi meg a naptári ünnepek alatt, amikor betekinthetnek egymás életébe, kultúrájába is. Adatközlőink külön kihangsúlyozták, hogy milyen fontos szerepet töltenek be a szomszédos kisgyermek mindennapos találkozásai, közös játékkalkalmi, amelyek rend-

szerint a szimmetrikus kétnyelvűség kialakulását segítik elő.⁶¹ Ezek a találkozások ugyanakkor előkészíthetik az intenzívebb kulturális kölcsönhatásokat is. Az interetnikus kapcsolatoknak az első fokán tehát betekintenek a mások csoport privát életébe, megismerik annak sajátos, eltérő szokásait, értékrendjét. Ugyanakkor mindegyik etnikai csoporthoz tartozó személy rendre éppen ebben a multietnikus, multikulturális közegben építi ki saját identitását. Tehát a közeli másság tudatában definiálja és helyezi el önmagát a társadalmi térben.

Az etnikumok közötti kapcsolatoknak egy sajátos szintjét képviseli a „másik” csoport *specialistái* által nyújtott szolgáltatásokigénybe vétele (Czégényi 1999, Keszeg 1996b). Zabolán a román esküvőkre egészen az 1970-es évekig magyar szakácsnőket hívtak, mivel úgy vélték, hogy csak azok tudnak igazán jól főzni. Trianon után sokan gazdag bukaresti román családok háztartását vezették. Hagyományosan magyar foglalkozásnak számított a helységben az ács, asztalos, kerekes, kádár, kőműves, cipész meg a szabó mesterség is. A két világháború közötti korszakban ezeket a magyar szakembereket megbecsülték moldvai és havasalföldi városokban is. Egészen a 20. század közepéig Zabolán cigány származású kovácsok patkolták a lovakat. A lakodalmi táncmulatás idején a zenét hajdanán cigánymuzsikások szolgáltatták. Ha egy magyar vagy cigány családot megkárosítanak, tehát ellopják lovát, tehenét, akkor általában egy közelebb vagy távolabb működő román paphoz, leggyakrabban szerzeteshez (kalugerhez) fordulnak. Rendszerint pénzt fizetnek neki, s „fekete misét” mondatnak vele, hogy az Isten büntesse meg a tolvajt. Vallomásaik szerint az ortodox pápa ilyenkor fekete borítójú misekönyvből olvas fel egy (a magyarok számára érthetetlen) szöveget. Egészen a második világháborúig jellegzetesen román foglalkozásnak számított a juhbőr feldolgozása. Zabolán mindig csak magyar orvosok, egészségügyi középkezelők, gyógyszerészek működtek. Egészen 1972-ig a román betegek és a magyar egészségügyi szakemberek közötti kommunikáció elsősorban magyarul zajlott, azóta pedig románul folyik. Habár a falubeli magyarok az első világháború utáni évtizedekben juhokat is kezdtek tenyészteni, a legtöbb gazda úgy vélte, hogy a juhászathoz csak a román *csobányok* értenek igazán. Habár egy-két magyar család később is megpróbálkozott nagyobb léptékű juhászattal foglalkozni, a magyarok következetesen csak román *bácsot* fogadtak juhaik őrzésére és gondozására.

A hosszabban tartó egymás mellett való élés Zabolán is azt eredményezte, hogy a saját kultúrából *hiányzó elemet* legtöbbször éppen a másik, szomszédos etnikumtól kölcsönzik, adaptálják. A zabolai magyarok például a románságtól vették át a savanyú le-

⁶¹ Zabolán a magyarok és a románok közötti kommunikációt 1965-ig aszimmetrikus bilingvizmus jellemezte. A románok minden beszédhelyzetben székely partnereikkel csak magyarul beszéltek. A falubeli magyarok kevésbé ismerték a románt. Amikor országszerte megerősödött Ceausescu kisebbségellenes propagandája, a helybéli román értelmiségiek tudatosították közösségükben, hogy államalkotó, többségi nemzeti csoporthoz tartoznak, kisebbségi komplexusaikat számolják fel, s a magyarokkal csak románul érintkezzenek. Ennek eredményeképpen a fiatalok csak románul, a középkorúak és idősebbek magyarul és románul beszélnek székely partnereikkel az utóbbi három évtizedben. (Lásd Pozsony 1999: 50–52.)

veseket meg a puliszkaételeket (lásd Constantinescu–Cazacu 1997). A kulturális átvételek, kölcsönhatások sorában érdekes adaptációs törvényszerűségeket ragadhatunk meg. Egy-egy átvett kulturális elem előbb mindig a saját kultúra peremén ragad meg, ott kiértékelik, elemzik; s ha befogadják, akkor az a belső kultúracentrumába is bejuthat. Igaz, hogy az így adaptált elem az átvétel során alapos változásokon mehet át. Ha a kiértékelés során taszítják, akkor még jobban perifériára szorul, s csakhamar kiesik a befogadó csoport kulturális rendszeréből. Említettük, hogy a zabolai magyar esküvők ételrendjébe bekerültek a románságnál specifikusan előforduló savanyú levesek (csorbák). Hajdanán, egészen az 1962-es kollektivizálásig a magyar lakodalmak fényét a szárnyas húsból, zöldségekből főzött, nagyon zsíros laskaleves jelentette. Ez a rituális étel nemcsak az emberélet jelentősebb fordulóin, hanem a naptári ünnepek idején is kitüntetett eledel volt. Közben a román esküvőkön vagy a kovásznai vendéglőkben a magyarok is megismerték a húsgombócos savanyú *perisóra* (ciorbă de perișoară) levest, s mivel azt jónak találták, fokozatosan beépítették saját ünnepi ételrendjükbe is. Jelentős magyar hatás érte a zabolai románság tárgyi kultúráját is: ez ma is jól megfigyelhető a hagyományos építészetben, lakáskultúrában meg viseletben.⁶² Ezek a kulturális kölcsönzések fokozatosan azt eredményezték, hogy az erdélyi multietnikus falvak kultúrája jóval színeesebb, sokkal gazdagabb, mint a homogén tájaké.

Az etnikailag vegyes erdélyi zónákban, településekben és falurészekben teljesen természetes a jelképes vagy a reális vetélkedés.⁶³ A *rivalizációnak* számtalan szimbolikus formáját lehet tapasztalni Zabolán is. Az 1918-as trianoni békeszerződések nyomán Erdély Románia részévé vált. A két világháború közötti korszakban az erdélyi románok már szervesen a többségi, politikai nemzet részét alkották. A román közösség Zabolán is a falu gazdasági, szakrális, adminisztratív centrumában akarta reprezentálni újabb stá-

⁶² A 19. század végén, amikor a polgárosodás hatására városi ruhadarabok terjednek el gyorsan a helységben is, az értelmiségiek szorgalmazására a hajdani ünnepi viselet Zabolán is etnicizálódott, fokozatosan „nemzeti” viseletté vált. Különösen a „régii román világban” vagyis a két világháború közötti korszakban telítődött nemzeti jelentésekkel az akkor megkonstruált székely ruha vagy a díszesebb román ünnepi ruházat (port național românească). (Lásd Gazda 1998: 174–185.) Mivel a polgárosodás hatására a zabolai románok is hamarabb „kivetköztek” díszes ünnepi viseletükből, ezért a román értelmiségiek 1968 után éppen hagyományörzőbb dél-erdélyi modellek felhasználásával próbálták újra rekonstruálni a „nemzeti” öltözetet (lásd Anăștoaie 1999: 23–24). Érdekes módon a hétköznapi férfi viseletnek napjainkban is etnikai identitást jelző funkciója van: pl. a magyar férfiak télen sötét színű, házilag gyapjúból szőtt szövetruhában és fekete báránnyal sapkában járnak, míg a románok sötét barna színű szövet ruhát és szintén barna színű kucsmát viselnek. A tradicionális viselet Zabolán és környékén hatékonyan elősegítette az identifikációt, ugyanakkor a beszélő partner gyors etnikai besorolásával a megfelelő nyelvi kód kiválasztását, tehát a nyelvi kommunikációt is megkönnyébbítette.

⁶³ Például a Bolgárszegen (Scheii Brașovului) lakó fiatal román legények csoportjai a tavaszi Juni-ünnep keretében lóháton, pisztolyokkal lövöldözvejelképesen minden évben megrohamozták a szász városfalait és az ezen a napon bezárt kapuit. Közösségükben a következő hiedelem élt: ha be tudnak törni a falakkal körül kerített városba, és a piactéren álló városházát háromszor körül lovagolják, akkor Brassó a románoké lesz. A 19. század végén a román legényeknek sikerült kétszer a tanácsházat megkerülni, de a harmadik kört már egy örmegakadályozta. Az eseményt a szászok a város elvesztésének rituális „előjátékaként”, formájaként értékelték. (Lásd Mușlea 1972: 68.)

tusát, éppen ezért az állami, községi iskola udvarán impozáns ortodox hármaskeresztet emeltek. Később a gróf Mikes család rezidenciájának bejáratával szemben új, magas, messze látszó, fényes fedelű ortodox templom építéséhez kezdtek. Közvetlenül az ortodox román templom felépítése után egy új szokás alakult ki közösségükben. Az egyházi esküvő után az új pár és násznépe a templom előtti téren körtáncot (hórát) járt. Ebben az etnikailag „telített” térben a magyar és a román legények között az első világháború után számos alkalommal szimbolikus közdelemre, birkózásra, a *másik* fél megfutamtására került sor. A falu fiatal, román iskolaigazgatója pedig közvetlenül a 1989-es rendszerváltás után, ugyanezre a tere, tehát a kastélybejárat és az ortodox templom közé, hatalmas családi házat építtetett, melyet az új, fiatal ortodox lelkész lakásává alakítottak. (Lásd Keményfi 1994, 1998.) Az 1970-es években, amikor Romániában Ceaușescu kimondottan kisebbségellenes, intoleráns politikát kezdeményezett, a falu adminisztratív (magyarok által lakott) központjában tehetős román családok telkeket vásároltak és fényes villákat építtettek. Ugyanebbe a térbe az 1990-es években már a gazdag cigány elit kezdett alpesi villanegyedet emelni, s éppen túlméretezett házaikkal, valamint hatalmas faragott székelly kapuikkal reprezentálják anyagi felemelkedésüket. A magyar közösség 1989 után is sajátkulturális fölényét hangsúlyozza tovább, amit elsősorban a szimbolikus térfoglalás eszközeivel, tehát a falu szakrális központjában felállított emlékművekkel és különböző történelmi eseményekkel kapcsolatos ünnepekkel valósít meg. (Lásd Gagyi szerk. 1996.)

Az erdélyi etnikumok között élesebb *konfrontációra*, konfliktusokra elsősorban csak akkor került sor, amikor a régióban gyökeresen megváltoztak a politikai, társadalmi és gazdasági viszonyok, s hatásukra a materiális meg szimbolikus javak újra felosztásra kerültek. Ilyen események történtek szerte Erdélyben az 1848-as magyar polgári forradalom és szabadságharc idején, az 1918-as trianoni békeszerződés, az 1940-es bécsi döntés, a román hatalom 1944-es visszatértekor és az 1989-es rendszerváltás után. Zabolán közvetlenül az első világháborút lezáró békeszerződések után a grófi nagybirtok egy részét elkobozták, s azt kiosztották román családoknak. A két világháború közötti évtizedekben a két etnikum közötti kapcsolatokat sajátos események zavarták meg. A román családok juhnyájaikkal tavasszal és nyár közepén kárt okoztak a magyarok szántóföldjein, ahol lelegeltették a terményeket. Amikor 1940-ben a faluba megérkezett a magyar hadsereg, néhány mámoros magyar személy éjszaka köveket dobált pár román ház felé. Ennek viszonzásként pedig, 1944 őszén ártatlan magyarokat küldtek *répaszedés* ürügyén koncentrációs táborba előbb Földvárra, majd Foksányba és Tighinára. Amikor 1968-ban Románia területét adminisztratív szempontból újra felosztották, a faluban népszavazást tartottak azzal kapcsolatban, hogy Zabolá a székely többségű Hargita vagy a román jellegű Brassó megyéhez tartozzon. A nagy mértékben etnicizálódott választás sok éven át megterhelte még a tőszomszédok közötti viszonyt is. Az 1970-es és 80-as években a magyar többségű Zabolán a helyi adminisztráció, iskola, rendőrség, üzleti élet már szinte teljesen a románok kezében összpontosult. Ceaușescu kisebbségellenes politikája olyannyira megmérgezte az etnikumközi viszonyokat, hogy Zabolán, ahol

addig természetes *kétnyelvűség* működött, a román fiatal nemzedékek tagjai még akkor sem szólaltak meg magyarul, amikor éppen ők szorultak székely szomszédaik segítségére. Azokban az etnikailag vegyes, román-magyar családokban, melyek 1965 után jöttek létre, a gyermekek már csak a román nyelvet tanulták meg. Az 1972–1989 közötti időszakban az egész Romániára jellemző kisebbségellenes hangulat a Zabolán élő vegyes családok keretében is elősegítette meg serkentette az etnikai asszimilációt.

Az 1989-es romániai rendszerváltás után megszervezett demokratikus választások eredményeképpen Zabolán a többségben lévő magyarság dominálja a helyi tanácsot.⁶⁴ A 2000-es helyhatósági választások idején a Romániai Magyar Demokratikus Szövetségre (RMDSZ) 1563, a Szövetség Romániáért (APR) 64, a Romániai Társadalmi Demokrácia Pártjára (PSDR) 48, Nemzeti Liberális Pártra (PNL) 46, Nagyrománia Pártra (PRM) 27, a Románok Nemzeti Egységpártjára (PUNR) 31-en, s az egyik független magyar jelöltre 153, míg másik társára pedig 29-en szavaztak. Miközben a magyar és a cigány szavazók jelentős többsége az RMDSZ színeiben induló polgármestert és tanácsosokat támogatta, addig a románság szavazatai már 5 párt között szóródtak szét, így azok a 11 zabolai tanácsosi helyből egyetlen egyet sem tudtak megszerezni.

A folyamatosan változó zabolai etnikumközi viszonyt az új román hatalom által előkészített 1990-es marosvásárhelyi véres magyar-román konfliktus is alapvetően tovább rontotta és mérgezte. Például azután, hogy a katolikus hívek a plébános vezetésével és magyar zászlóval vonultak a szomszédos Imecsfalva búcsújára, az éjszaka leple alatt „ismeretlen” személyek felgyújtották a római katolikus templom sekrestyéjét, előle pedig már korábban eltávolították egy történelmi emlékoszlopot, kopjafát. Tehát a makro-szinten, Romániában folyó politikai események rendszerint serkentik és felnagyítják a helybeli szunnyadó etnikumközi konfliktusokat is. A faluban cigány ellenes közhangulat csak egyszer keletkezett, amikor 1991-ben részeg roma fiatalok a kocsmában megkéseltek egy rendőrt, a falu román és magyar fiataljai pedig arra válaszként a cigány negyed összes házát fel akarták gyújtani. Mindez akkor történt, amikor Romániában a rendfenntartó intézmények még nem működtek tökéletesen, mivel azok az 1989-et megelőző korszakban jelentős mértékben kompromittálódtak. Az Úz-völgyében lévő katonatemetővel kapcsolatos legutóbbi konfliktus eredményeképpen pedig a római katolikus parókia sarkán felépített magyar szakrális kisémléket rongálták meg „ismeretlen” tettesek.

Erdélyben és Zabolán a különböző etnikumok közötti rivalizálás más szintekre tevődött át az 1990-es évek közepétől kezdődően. Ha a rendszerváltás után mindegyik csoport elsősorban a szimbolikus szférában próbált előnyös pozíciókat megszerezni és megeremteni, addig ma azt látjuk, hogy inkább a *gazdasági hatalom* csendes megszerzése, kiépítése és hosszú távú megerősítése az igazi tét (Tánczos 1998).

⁶⁴ 2000-ben Zabolán magyar volt a polgármester és helyettese, a könyvelő, a gazdaelőljáró, a titkárnő, a könyvtáros és a művelődési ház igazgatója. Román nemzetiségű a falu jegyzője meg a szociális problémákkal foglalkozó referens.

Az aktív lakosság jelentős része Kovásznára és Kézdivásárhelyre ingázik, ahol ipari létesítményekben és szolgáltatásokban dolgozik. Érdekes módon a zabolai asszonyok és lányok jelentős része a nyugati tulajdonban lévő, kézdivásárhelyi készruhagyárban dolgozik, míg férjeik inkább földműveléssel foglalkoznak.⁶⁵ 1990 után jelentős számú kisvállalkozás is indult: pl. a községben 45 üzlet, bár működik. A kereskedelmi vállalkozásoknak egy negyedét román családok vezetik. A faluban négy magyar és egy román vállalkozó fűrészüzemet létesített. A tőkeerős fiatal román családok a két világháború közötti korszakhoz hasonlóan rendre fölvásárolják az idősebb székely gazdák szántóföldjeit. Ezt a magyarok egyértelműen olyan veszélyes folyamatként értékelik, ami végül is saját létalapjukat, jövőjüket fogja hosszabb távon fenyegetni. A legjelentősebb két helybeli agrárvállalkozás ma fiatal, tőkeerős román agrárszakemberek kezében összpontosul. Az 1990-es évek második felében az Illyefalván működő LÁM Alapítvány is rendszeres szakmai képzésben részesíti a háromszéki fiatal magyar gazdákat. Annak keretében már nagyon sok zabolai fiatal földműves Svájcban járt több hónapos tapasztalatszerésre, ahol egy mezőgazdasági ciklus alatt együtt dolgoznak, együtt élnek egy svájci gazdával, így betekinhetnek az ottani üzemszervezés fortélyaiba, a családi jellegű kisvállalkozások szervezésének titkaiba. Onnan pedig rendszerint modernebb mezőgazdasági gépekkel, kisebb tőkével és jelentősebb tapasztalattal meg tudással térnek haza.

Zabolán 1989-ig elsősorban csak a többségi magyarok és románok közt folyt versengés, 1995 után a két etnikum közötti viszonyt már tovább bonyolítja a magyar ajkú cigány elit színre lépése is, mely elsősorban külföldi vendégmunkával, házaló kereskedelemmel és jó családi munkaszervezéssel viszonylag rövid idő alatt, látványos módon, jelentős anyagi tőkét tudott megteremtteni.

A két domináns etnikum közé beekelődött harmadik (ütköző) csoport érdekes módon átrendezte és tompította a román-magyar viszonyt Zabolán. Mivel mindkettő fenyegetve érzi saját gazdasági hatalmát, egyre érzékelhetőbb, hogy sokszor hallgatólagosan összefognak, hogy e harmadik csoportot csendben kiszorítsák az elérhető anyagi vagy szimbolikus javak piacáról, ezáltal továbbra is elszigeteljék és marginalizálják a falu társadalmán belül.

⁶⁵ Ez jelentősen befolyásolja a hagyományos férfi/női viszony átrendeződését is, mivel a családok biztos és rendszeres pénzbeli jövedelmét elsősorban csak az asszonyok termelik meg, amit aztán a szűkebb háztartással és földműveléssel járó kiadásokra (pl. szántásra, vetésre, vetőmagok és vegyszerek vásárlására stb.) fordítanak.